

ԱԶԳԱՐՆԱԿՉԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ներդասական հրապարակախոսութեան մշտական և պարբերական թեմաներից մէկը կազմում է արդէն վաղուց որոշած խնդիրը մի երկրի ազգաբնակչութեան կազմի և դորա հետ կից՝ աշխատէս կուած՝ ազգաբնակչական շարժումների մասին:

Ազգաբնակչական շարժումներ ասելով հասկանում են այն թւական փոփոխութիւնները, որ առաջանում են մի երկրի կամ ազգի ցոյց տւած ծնունդներից, մահի դէպքերից, ներգաղութից և արտագաղութից:

Ներգաղութը այն նոր բնակիչներն են, որոնք գալիս են ուրիշ երկիրներից առմիշտ նոր երկրում հաստատուելու համար. արտագաղութը այն բնակիչներն են, որոնք թողնում են մի երկիր՝ ուրիշ երկրում հաստատուելու համար:

Մի երկրի ազգաբնակչութեան թիւը, սակայն, ամենից շատ նշանաւոր փոփոխութեան ենթարկւում է ոչ այնքան գաղթական շարժումներից, որքան ծնունդների և մահի դէպքերի համեմատական առաւելութիւնից: Գաղթական շատ նշանաւոր շարժումները միայն մի ազգի պատմութեան յայտնի շրջաններում կարող են գերակշիռ դեր խաղալ. բացց այն, ինչ մի ազգի թւի փոփոխութեան վերայ ամենից յարատեւ է ազդում, դա՝ ծնունդների և մահի դէպքերի կամ աշխատէս մահացութեան համեմատական առաւելութիւնն է: Ծնունդը և մահացութիւնը անհրաժեշտ երևոյթներ են, որոնք արտայայտւում են մարդկութեան մէջ ամեն օր, ամեն ժամ և բոլոր մեծաքանակ դէպքերով, մինչդեռ միւս պատճառները, որոնք ազդում են մի երկրի ազգաբնակչութեան թւի վերայ՝ նոյն յարատեւութիւնը, կանոնաւոր ընթացքը չունեն և հաւասար կարեւորու-

Թիւն չեն ներկայացնում ամեն ժամանակ: Վերջապէս ծնունդն ու մահացումը Թիւնը կապած են ամեն մի էակի զոյուլթեան հետ, ամեն մարդ պատճառ է դառնում այդ երևույթների կրկնելուն, այդ պատճառով ազգաբնակչութեան Թւի վերայ ծնունդն ու մահացումը Թիւնը ներգործում են ոչ թէ մի երկրի որոշ տեղերում, այլ ամենուրեք, ամեն մի տան ու օջախի մէջ:

Գաղթական երևույթները, անկասկած նոյնպէս դեր են կատարում. բայց նոցա կատարած դերը հեռաւորապէս անգամ չեն կարող համեմատուել այն դերի հետ, որ կատարում են ծնունդները ու մահացումը Թիւնը բնակիչների Թւի վերայ: Բայց այդ նկատմամբ աւելորդ է նկատել հետեւեալը.

1. Ընդհանուր մարդկութեան Թւի համար գաղթականութիւնը անմիջապէս մի նշանակութիւն չի ներկայացնում: Պարզ է, որ երկրազնդիւս վերայ ապրողների Թիւը ոչնչով չի փոփոխուիլ, եթէ դիցուք Ռուսիայում ապրող երեք թէ քանի միլիոն հրէաները տեղափոխուելու լինեն Արգենտինեան հանրապետութիւնը, կամ եթէ մի քանի հարիւր հազար գերմանացիք, անգլիացիք, իրլանդացիք և այլն Ամերիկա կամ հեռաւոր կողմնաւորները գաղթելու լինեն, ինչպէս որ այդ հէնց կատարւում էլ է ներկայումս:

2) Գաղթականութիւնը, հետևապէս, կարող է նշանակութիւն ունենալ բնակիչների Թւի համար միայն առանձին-առանձին երկիրների նկատմամբ, նոցա համար, որտեղից դուրս են գաղթում, և նոցա համար, դէպի ուր նոքա ներս են գաղթում:

3) Այդ բաւական չէ: Ոչ մի երկիր չկայ աշխարհքումս առանց պետական կազմակերպութեան. բայց մի պետութեան մէջ կարող են ապրել այլ և այլ ազգեր: Նորեկ գաղթականները կարող են միանալ մի ազգի հետ, կամ չը միանալ: Մի պետութեան բնակիչների Թւի աւելանալով գաղթականների միջոցով, ուրեմն, դեռ չի նշանակում թէ այդ պետութեան մէջ ապրող ամեն մի ազգ աւելացաւ: Հետևապէս պետութեան տեսակէտը կարող է ուրիշ լինել, պետական-ազգային տեսակէտը ուրիշ, առանձին-առանձին ազգերի տեսակէտը ուրիշ,—նպատակ է ինչ պետութիւն է, ինչ ազգեր և ինչ գաղթականներ են:

Գաղթականութիւնը հետևապէս մարդկութեան Թւի վերայ

չի ազդում, առանձին-առանձին պետութեան բնակիչների թւի վերայ ազդում է ամենից շատ, բայց առանձին-առանձին ազգերի համար նորա կարեւորութիւնը շատ պայմանական է:

Բոլորովին այլ է ծնունդների և մահացութեան թւերի նշանակութիւնը յատկապէս ամեն ազգի համար առանձին-առանձին: Այստեղ ամեն մի նորածին աւելացնում է ոչ միայն մարդկութեան, և ոչ միայն պետութեան, այլ և անպատճառ մի ազգի անդամների թիւը. մահացութիւնը խլում է մարդուս ոչ միայն մարդկութիւնից և ոչ միայն մի պետութիւնից, այլ և անպատճառ մի ազգից:

Հետաքրքրութիւնը ծնունդների և մահացութեան համար մի ազգի մէջ, նոյն այդ պատճառներով, թէ ազգացին է, թէ պետական է և թէ ընդհանուր մարդկային. դորա հակառակ զաղթականութիւնից առաջացած բնակիչների թւի փոփոխութեան համար հետաքրքրութիւնը մասնաւոր է և պայմանաւորւած թէ ազգերի համար, թէ պետութիւնների համար. իսկ մարդկութեան թւի համար նա անմիջական ոչ մի հետաքրքրութիւն չի ներկայացնում:

Այս ամենով մենք ուղեցինք կարելիին չափ խիստ շեշտել այն ահագին կարեւորութիւնը, որ ունի մի ազգի մեծութեան չափի համար ծնունդների և մահացութեան համեմատական առաւելութիւնը: Հէնց որովհետեւ ծնունդները և մահացութիւնը ամեն երկրում ոչ միևնոյնն է և ոչ էլ միևնոյնը կարող է լինել, հէնց այդ միակ պատճառով մի ազգ կարող է աճել և կամ նւազել ու ոչնչանալ աշխարհքիս երեսից, իւր հետ տանելով և կուլտուրան ու լեզուն և ամենը ինչ կապւած է այդ ազգի գոյութեան հետ՝ ապագայ մարդկութեանը միայն աւերակներ և չիշատակարաններ աւանդելով...

Կար ժամանակ, երբ ազգաբնակչական շարժումների երևոյթները լոկ գիտնական հարցասիրութեան նիւթ էին. կար ժամանակ, երբ ծնունդների և մահացութեան թւեր ժողովելը և նոցա իրար մօտ շարել ու դիտելը գրեթէ մի կուրիոզի հետաքրքրութիւն էին ներկայացնում: Կար ժամանակ, երբ ծնունդների և մահացութեան վերայ լոկ կրօնական աչքով էին նայում, իսկ նոցա վերաբերուալ թւանշանները աստուածաբաններին էր միայն նիւթ տալիս եզրա-

կացնելու՝ աստուածային ստեղծագործութեան ներդաշնակութիւնը, նորա սահմանած կարգն ու կանոնը այս երկրիս վերայ:

Այժմ՝ և արդէն վաղուց խնդիրը դուրս է եկել աստուածաբանական շրջաններից. երկնքից նա վայր է իջել երկիր: Այդ թւանշաններով այս օրւայ օրս, և արդէն վաղուց, լուսաւորւած երկիրներում ոչ թէ մետաքիզիկական, այլ սոցիոլոգիական, սոցիալական և քաղաքագիտական օպերացիաներ են անում, մի խօսքով նոքա հիմք են ծառայում լուրջ հրապարակախօսութեան և առողջ առաջարկութիւնների՝ վերաբերեալ ազգերի կենցաղին, հասարակական խնդիրներին և քաղաքական կեանքին:

Այն գիտակցութիւնը, թէ մի ազգ կարող է ոչ միայն նաւթումներով, այլ դեռ աւելի ապահով կերպով իւր սեպհական ներքին ոյժով աճել, մեծանալ, զօրեղանալ և դորանով իսկ իւր կուլտուրական ու քաղաքական ոյժը տարածել ու ամրապնդել, — այդ գիտակցութիւնը մի յեղաշրջում էր նաև եւրոպական ազգերի աշխարհայեցողութեան մէջ, այն եւրոպական ազգերի, որոնց համար օտար երկիրներ նաւաւելը քաղաքական իդէալ էր և պետական հզօրութեան միակ ապացոյց և նպատակ էր համարում:

Երբ սկսեց նկատուել, որ մի երկրի ազգաբնակչութեան կանոնաւոր կերպով աճելը կապ ունի ներքին քաղաքական և տնտեսական ու սոցիալական կարգ ու կանոնների հետ, այն ժամանակ ծնունդների և մահացութեան թւերը մեծ նշանակներ սկսեցին ծառայել նոյն այդ երկիրների ներքին կեանքի համար առհասարակ:

Ներքին ոյժով աճելը այժմ և արդէն վաղուց գլխաւոր և ամենաապահով զբաւականն է համարւում մի ազգի ապագայի, իւր դիրքին միւս ազգերի շարքում և դորա հետ կապւած նաև առաջդիմութեան ու կուլտուրականութեան ոյժին:

Մի հատիկ օրինակ բաւական է ցոյց տալու ծնունդների աւաւելութիւնով աճելու կարելիութիւնը և այն ոյժի աճումը, որ կապւած է այդ իրողութեան հետ: Ահա Անգլիան, առանց Շոտլանդիայի և առանց Իրլանդիայի, այլ զուտ Անգլիան և նորա հետ կից Ուէլսի երկիրը. այդ Անգլիան հարիւր տարի առաջ, այն է 1790 թւականին ունէր ընդամենը 8.540.000 բնակիչ, իսկ 100 տարի

անցած՝ անցեալ 1891 թւականին նոյն այդ բուն Անգլիան Ուէլսի հետ ունէր արդէն 29,001,000 հոգի բնակիչ:

Եւ այդ հաշուով դեռ չը կան նոյն այդ երկրից դուրս գաղթած անգլիացիք և ուէլսցիք, որոնց թիւը սակայն շատ նշանաւոր է, քանի որ 1815 թւականից մինչ 1890 թւականը, ուրիմն այս վերջին 75 տարւայ ընթացքում, Մեծ-Բրիտանիայից դուրս են գաղթել կոլով թւով 12,800,000 անձ, որոնցից բուն անգլիացիք պէտք է եղած լինեն յամենայն դէպս ոչ պակաս քան 6 միլիոն հոգի, այնպէս որ 1790-ից մինչ 1891 թւականը, դուրս գաղթած անգլիացիների և ուէլսցիների թիւը պէտք է ընդունել ոչ պակաս քան 7 միլիոն հոգի: Եւ եթէ վերադարձածներին ու ուրիշ երկիրներից Անգլիա եկած ու հաստատուածներին էլ հաշւի առնելու լինենք, էլի կը տեսնենք որ դուրս գաղթածների թիւը շատ աւելի գերազանց է եղած, այնպէս որ Անգլիան այս վերջին հարիւր տարում առնազը 4 միլիոն հոգի աւելի է աւել ուրիշ երկիրներին, քան սոցանից ստացել:

Բայց չը նայած դորան բուն անգլիական ազգի անդամների թիւը, ուէլսցիների հետ միասին, այդ հարիւր տարում $8\frac{1}{2}$ միլիոնից բարձրացել է 29 միլիոնի: Եւ ինչով? Ոչ նւաճումներով, ոչ այլ ազգեր միացնելով իւր հետ, ոչ կրօնափոխութիւնով, ոչ մի ուրիշ պատճառով, բայց միայն և միմիայն իւր ծնունդների առաւելութիւնով:

Եթէ մենք բերինք Անգլիայի օրինակը, այդ նրա համար չէ, որ Անգլիան մի բացառիկ բարեշնորդ դէպք լինի ներկայացնում: Ոչ. այն, ինչ ասուեց Անգլիայի համար, նոյնը կարելի է կրկնել մի շարք այլ եւրոպական ազգերի համար, որոնք հարիւր տարի առաջ կամ հայոց ազգի չափ էին, կամ նրանից պակաս կամ միայն երկու կամ երեք անգամ նորանից աւելի և որոնք այսօր կամ հայոց ազգի թւին հասել են և կամ հնգապատիկ ու տասնապատիկ նորանից գերազանցել են:

Եւ այդ բոլորը շնորհիւ այն կարգ ու կանոնների, այն կեանքին, որի շնորհիւ ծնունդները շատ աւելի են, քան մահացութեան դէպքերը: Այդ առաւելութիւնը այնքան մեծ է, որ այդ ազգերին հոյս չի պատճառում, երբ, որպէս Անգլիայի համար տեսանք, տարեկան տասնեակ ու հարիւր հազար հոգի գաղթում են ուրիշ երկիրներ:

Ասում ենք թէ բացառութիւնների մասին չէ խօսքս, որովհետեւ ծնունդների մեծ առաւելութիւններ ներկայացնում են զրեթէ բոլոր լուսաւորած երկիրները, որոնք դեռ ևս իրանց աճումի ոյժի գազաթնակէտին չեն հասել:

Ահա մի ցուցակ, որից ամեն ընթերցող կարող է եզրակացնել, թէ ինչ ուժեղ աճելութիւն ունեն չիշած երկիրները և ազգերը: Դորա համար մենք կը վերցնենք իբր օրինակ նախ 1890 թւականը, ապա 1879 թւականը:

Ահա ցուցակը 1890 թւականի համար: Ամեն մի 10,000 հոգի բնակիչների վերայ եղել են ծնունդներ և մահի դէպքեր:

1890-ին 10,000 բնակիչների վերայ ընկնում է

	Ծնունդ	Մահ	Ցաւելումն
1) Շէյցարիայում	266	209	57
2) Բելգիայում	287	206	81
3) Նորւեգիայում,	300	178	122
4) Անգլիայում (Ուէլսի հետ)	302	195	107
5) Շոտլանդիայում	303	197	106
6) Դանեմարքում	306	190	106
7) Հոլլանդիայում	329	205	124
8) Գերմանիայում	357	244	113
9) Իտալիայում	359	264	95
10) Աւստրիայում	367	294	73
11) Պրուսիայում	366	240	126

Մենք այդ ցուցակից տեսնում ենք, որ 1890 թւականին չիշած երկիրներից ոչ մինում ազգաբնակչութիւնը չի պակսել, տեսնում ենք որ ամեն երկրում ազգաբնակչութիւնը աճել է և այն էլ այնպէս, որ այդ աճումը եղել է ամեն 10,000 հոգի բնակչի վերայ սկսած 57-ից մինչ 126, և ուրեմն ամեն մի միլիոն բնակչի վերայ՝ սկսած 5,700 հոգուց մինչ 12,600 հոգի:

Բայց 1890 թւականը դեռ սոոր գաղափար է տալիս եւրոպական ազգերի աճելութեան մասին, որովհետեւ այս հարիւր տարիներում սովորական աճելութիւնը դրանից գերազանց է եղել:

Ահա նոյն տեսակ մի ցուցակ 1879 թւականի համար, որ ես

առաջ եմ բերում ոչ ուրիշ պատճառով, քան այն, որ այս բաղէին այդ թւերը ձեռքիս տակն են:

1879-ին 10,000 բնակիչների վերայ ընկնում է

	Մեռած	Մահ	Ցանկում
Շէշցարիայում	305	226	79
Շէշիայում	305	169	136
Բելգիայում	315	219	96
Դանեմարքայում	320	198	122
Նորւեգիայում	320	158	170
Շոտլանդիայում	343	200	143
Անգլիայում (Ուէլսի հետ)	347	207	140
Հոլանդիայում	366	225	141
Իտալիայում	376	299	77
Գերմանիայում	389	256	133
Պրուսիայում առանձնապէս.	392	248	144
Աւստրիայում	392	298	93

Այդ ցուցակից մենք տեսնում ենք որ աճելութիւնը յիշած երկիրներում ամեն մի 10,000 բնակչի վերայ եղել է ամենապակասը 77 հոգի (Իտալիայում) և ամենաշատը 170 հոգի (Նորւեգիայում), որ նոյնն է թէ մի միլիոն բնակիչների վերայ, որքան որ հայերս ենք Անգրկովկասում, զոնէ ենթադրաբար, յիշած երկիրներից 1879-ին աւելացել է ամենաքիչը 7,700 հոգով, ամենաշատը 17,000 հոգով:

Ընթերցողը ուրեմն այժմ համոզւած կը լինի, որ այն, ինչ ասեց Անգլիայի ազգաբնակչութեան աճելութեան մասին այս վերջին հարիւր տարիներում, կարելի է աւելի կամ պակաս աստիճանով վերագրել մի շարք ուրիշ երկիրներին կամ ազգերին, որոնք շարունակ և անընդհատ կերպով աճել են շնորհիւ ծնունդների առաւելութեան և ոչ նւաճումներով կամ զաղթականներ ընդունելով և կամ այլապէս:

Եւ նոյն իսկ Ֆրանսիան, որի ազգաբնակչութեան մասին արդէն ամենքին յայտնի է թէ որքան քիչ է բազմանում, նոյն իսկ, ասում ենք մենք, այդ ամենից քիչ ծնունդներ տուող Ֆրանսիան այս հարիւր տարիներից ամեն միւսում, շատ սակաւ բացառութեամբ, միշտ

աճել է, զոնէ այնքան որ եթէ նա 1789 թւականին ունէր 26 միլիոն բնակիչ, հարիւր տարից յետոյ, այն է 1891 թւականին նա ունէր 38,344,000 բնակիչ: Եւ այդ երեւոյթի մէջ օտարականների ֆրանսիա հաստատուելը երկրորդական դեր է կատարել. այդ երկիրն էլ աճել է գրեթէ միայն շնորհիւ իւր տւած ծնունդների առաւելութեանը մահացութեան վերայ:

Ով կարող է կասկածել որ այդ ներքին աճումը մեծապէս օգնել է եւրոպական ազգերին երկրագնդիս վերայ բռնել այն իշխող և ազդեցիկ դիրքը, որ նոքա ունեն այժմ:

Միթէ պատահական է, որ Եւրոպայի այն վեց պետութիւնները, որոնք մեծ պետութիւններ են կոչուում և որոնք Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների հետ զեկաւարում են թարձքաղաքակութիւնը ամբողջ երկրագնդի վերայ, պատահական է որ նոքա բոլորը ոչ միայն քաղաքակրթութիւնով, այլ և թւով մեծ ազգեր են? Այդ պետութիւններից նոցանում, ուր գերիշխող ազգը մէկն է, ինչպէս Ֆրանսիայում, Իտալիայում, ամեն մէկի գերիշխող ազգը ամենապակասը մօտ 30 միլիոն է, իսկ ընդհանրապէս շուրջ 40 միլիոն է: Եւ պատահական է միթէ որ միւս մեծ պետութիւնների մէջ, ուր մէկը չէ իշխող ազգը, այլ մի քանի ազգեր միութեան կապերով կապուած են իրար հետ, միասին ներկայացնում են նոյն թւական մեծ ոյժերը?

Կարող էր միթէ Պրուսիան իւր ազգային քաղաքականութիւնը առաջ տանել, եթէ ինքը մի քանի անգամ աւելի մեծ չը լինէր քան այդ նոյն ազգային քաղաքականութեան ընդդիմադրող այլ և այլ մանր գերմանական պետութիւնները, որոնք այսօր դաշնակցած են Պրուսիայի հետ? Եւ կամ եթէ Պրուսիան միայնակ իւր թւով զոնէ մօտաւորապէս հաւասար չը լինէր իւր վաղեմի հակառակորդ Աւստրիային? Եւ սակայն այդ Պրուսիան, մեզնից եթեանստուն տարի առաջ ունէր միայն 11 միլիոն բնակիչ, իսկ այժմ, դեռ չը հաշուած նւաճումներով ձեռք բերած նոր նահանգները, նոյն Պրուսիան, իւր նախկին սահմաններում երկու անգամ աւելի բազմամարդ է:

Եւ ինչ տեսարան կը ներկայացնէր այսօր Ֆրանսիայի քաղաքական դիրքը, եթէ նա իւր ազգաբնակչութեան մեծութիւնով գէթ մօտաւորապէս հաւասար չը լինէր իւր հակառակորդ Գերմանիային:

եւ սակայն այդ նոյն Թրանսխայի այժմեայ ամենամեծ ցաւը հէնց այն է որ աճելութեան կողմից յետ մնալով միւս պետութիւններից, նրան վտանգ է սպառնում որ թերեւս մի պատերազմի դէպքում չը ճխլւի իւր հակառակորդի թւական գերազանցութեան պատճառով:

Ոչ, պատահական չէ որ աշխարքումս ազգերի ճակատագիրների վերայ ազդող ամենանշանաւոր պետութիւնները ոչ միայն քաղաքակրթութիւնով, այլ և թւով մեծ պետութիւններ են: Մօտաւորապէս հաւասար քաղաքակրթութեան տէր ազգերը նաև քաղաքական դիրքով իրար հաւասար են միայն՝ երբ մօտաւորապէս հաւասար ազգաբնակչական թիւ են ներկայացնում: Այդ պատահական չէ հէնց այնպէս, ինչպէս պատահական չէ երկրորդական և երրորդական քաղաքական դիրքը առաջինների թէկուզ քաղաքակրթութիւնով հաւասար բաց մեծութիւնով շատ աւելի պակաս ազգերի ու երկիրների, ինչպէս Իսպանիան, բաց մանաւանդ Շվեդիան ու Նորւիգեան, Բելգիան, Հոլլանդիան, Շէյնցարիան և այլն:

Սա, ուրեմն, մի լուրջ, շատ լուրջ խնդիր է թւական ոյժի օրէնքը ամեն մի ազգի յառաջդիմութեան, քաղաքական դիրքի և դեռ ամենից առաջ նորա գոյութեան համար:

Եւ այն, ինչ ասեց քաղաքական դիրքի մասին մեծ ու մանր պետութիւնների նկատմամբ, այդ նոյնը վերաբերում է նաև առհասարակ բոլոր ազգերին, երբ խօսքը սոցա գոյութեան պայմանների մասին է:

Մեզ, հայերին է պատկանում արդեօք արհամարանքով կամ անփոյթ կերպով վերաբերել ազգերի գոյութեան տարրական պայմաններին?

Վերջ չէր լինիլ այն ապացոյցներին թէ որքան և որքան կարեւոր է գոյութեան, ապահովութեան և յառաջդիմութեան նկատմամբ որ մի ազգ ուշք դարձնի իւր թւական ոյժերի մեծանալու վերայ և որ, յամենայն դէպս գիտակցութիւն ունենայ այն փոփոխութիւնների մասին, որ կրում է իւր թւական ոյժի կողմից: Ապացոյցները կարող կը լինէինք յանձունս շարունակել և թւական մեծութիւնը կապակցութեան մէջ բերել շատ և շատ բազմաոտեսակ երևոյթների հետ: Բայց այսքանն էլ բաւական ենք համարում, գէթ առայժմ, արժարժեւու համար այդ խնդիրը, որին

ծառայելու համար մենք աւելի առաջ գրել էինք նաև «Թիւ և Ոյժ» յօդաւորը ¹⁾։ Բայց այստեղ մենք դորա վերայ աւելի էլ ենք շեշտում, այլ հիմքերի վերայ հիմնելով, և աւելացնելով միաժամանակ այն ամենաառաջնակարգ դերը, որ կատարում է մեր արծարծած խընդրում մի ազգի բնական աճումը կամ նւագումը, այսինքն այն, որ յառաջանում է ծնունդների և մահացութեան քանակութիւնից. այդ անում ենք մենք հակառակ այն աւանդական հայեացքին, որի համաձայն ազգաբնակչութեան թւի խնդիր է տեսնւում միայն երբ զաղթականութիւն է տեղի ունենում։ Առանց զաղթականութեան նշանակութիւնը այդ խնդրում ուրանալու, բայց և այն առաջնակարգ նշանակութիւնը չը տալով զաղթականութեան մի ազգի գոյութեան խնդրում, ինչպէս որ այդ սովորաբար անւում է մեզանում, մենք ուզեցինք ուշադրութիւն դարձնել մի աւելի մեծ և աւելի յարատե ֆակտորի վերայ մի ազգի աճելու կամ նւագելու խնդրում մի ֆակտորի, որի հետ անծանօթ լինելը կորստաբեր հետեանքներ կարող է ունենալ ազգի նոյն իսկ գոյութեան համար։

Թէ որքան այդ բնական երեւոյթը աննշմար է անցել և շարունակում է աննշմար մնալ մեզանում, թէ որքան մի ազգի գոյութեան համար այդքան կարեւոր մի ֆակտոր ոչ զի ուշադրութիւնը չի դարձնում, այդ երեւում է արդէն նորանից որ մեր մամուլը երբէք չի զբաղւել դորանով։ Բայց մենք աւելին կ'ստենք. այն պաշտօնական մարմինները, որոնց ձեռքում են նիւթերը հայերիս վերաբերեալ ազգաբնակչական շարժումները դիտելու և ընդհանուրի գիտութեանը բերելու համար, այն է հոգեւոր կառավարութիւնները, երբէք չեն մտադրել արդիւնաւէտ կացուցանելու, շահեցնելու իրանց ձեռքում գտնւած լիակատար տեղեկութիւնները։

Յայտնի է, որ հոգեւոր կառավարութիւնները պարտաւորւած են ամեն մէկը իւր դաւանութեան պատկանող ժողովրդի ամեն մի ծուխ և պատահած ծնունդները, պսակները և մահի դէպքերը ցուցակագրել։ Այդ կատարում են քահանաները, ամեն մէկը իւր ծուխերի վերաբերմամբ։ Այդ ցուցակները յանձնւում են հոգեւոր կառավարութիւններին, կոնսիստորիաներին, որոնք համագումարներ են

¹⁾ Տե՛ս «Մուրճ» 1890 թ. № 5.

անում այդ գրքերից և ներկայացնում ամեն մէկը իւր բարձր հոգեւոր իշխանութեան: Արդ, ինչ զործածութիւն է անում այն բոլոր հարուստ նիւթերից, որ աճարւած մնում են արխիւներում: Ոչ մի այլ զործածութիւն, բացի այն որ նոքա ծառայում են մետրիկականների (վկայականների) համար: Որ և է ընդհանուր նպատակին նոքա չեն ծառայել երբեք և կարծես մարդիկ չեն էլ կասկածել որ այդ նիւթերը կարող են բարձր կամ աւելի ընդհանուր նպատակների ծառայել: Եւ այդ նրանից է որ մեզանում ամենեւին դիտակցութիւն չկայ թէ ինչ բարձր շահեր կան կապւած ազգաբնակչական շարժումների հետ, շարժումներ, որոնց մասին մեզանում տիրող կարծիքը նոյնքան մետաֆիզիկական է, որքան Եւրոպայում անցեալ դարերում:

Ժամանակ է գործին այլ ընթացք տալ:

Շնորհիւ այն բանի, որ մենք մեր ձեռքում եղած հում նիւթերը շահացնել չը գիտենք, մենք այսօր զրկւած ենք հնարաւորութիւնից մեր ազգի թւական ոյժերի փոփոխութիւնները տարեցտարի դիտելու: Բայց մենք ոչ միայն դրանից ենք զրկւում, այլ զրկւում ենք նաեւ հնարաւորութիւնից դիտակցօրէն վերաբերւելու դէպի բոլոր այն խնդիրները, որոնք սերտ կապ ունեն ազգի անելութեան և նւազման և առհասարակ ազգաբնակչական շարժումների հետ: Այդ խնդիրները շատ և շատ բազմաթիւ են, այնքան բազմաթիւ, որ նոցա թւելը անհնարին է: Նոյն իսկ հրապարակախօսութեան բազմաթիւ նիւթեր մշակւում են մակերևութական կերպով և կնքւում ընդհանուր փրագներով, որովհետեւ պակասել են անհրաժեշտ թւերը, որոնք պէտք է զստոգութեան հիմքը կազմէին:

ԱՌՆՏԻՔ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՑ